

ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ СТУДЕНТІВ НА ЗАНЯТТЯХ З БІОХІМІЇ ЗАСОБАМИ ДІАЛОГІЧНОГО НАВЧАННЯ

В статті розкрито необхідність формування емоційного інтелекту майбутніх вчителів у вищому навчальному закладі та розглядаються шляхи та методи рішення проблеми формування емоційного інтелекту засобами діалогічного навчання у процесі вивчення біохімії.

Ключові слова: емоційний інтелект, поетапне формування, компонентний склад емоційного інтелекту, діалогічне навчання.

В статье раскрыта необходимость формирования эмоционального интеллекта будущих учителей в высшем учебном заведении и рассматриваются пути и методы решения проблемы формирования эмоционального интеллекта приемами диалогического обучения в процессе изучения биохимии.

Ключевые слова: эмоциональный интеллект, поэтапное формирование, компонентный состав эмоционального интеллекта, диалогическое обучение.

The article deals with the necessity of formation of the would-be teachers' emotional intelligence at a higher educational institution. Also some ways and methods of the solution of the problem of formation of emotional intelligence in the course of studying biochemistry are considered.

Keywords: emotional intelligence, gradual formation, emotional intelligence formation standards, dialogue training.

Постановка проблеми у загальному вигляді... Глибокі соціально-економічні та духовні зрушення, що відбуваються в Україні, сприяють утвердженню людини як найвищої соціальної цінності, найповнішому розвитку її здібностей, забезпеченню гармонізації міжособистісних стосунків. Практична реалізація цих завдань багато в чому залежить від самої особистості, її здатності вільно орієнтуватися в діалогічному просторі, розуміти особливості розвитку й самореалізації, оволодівати науковою інформацією.

Тільки шляхом творчого соціального діалогу відкривається широкий простір для самореалізації, тільки завдяки творчій міжособистісній та міжгруповій взаємодії формується емоційний інтелект який є однією з головних складових у досягненні максимального успіху в житті та відчуття щас-

тя. Якщо в ХХ столітті в дипломатії, управлінні та бізнесі важливим був логічний інтелект, то в ХХІ столітті, коли процес глобалізації охопив усі сфери життя, актуальним є емоційний інтелект і пов'язані з ним форми практичного і творчого інтелекту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми... Термін «емоційний інтелект» почали використовувати на початку 1990-х років. Американські психологи П. Саловей і Дж. Майєр застосували його для сукупності позначень ступеня розвитку таких людських якостей, як самосвідомість, самоконтроль, мотивація, вміння ставити себе на місце інших людей, навички роботи з людьми, вміння налагоджувати взаєморозуміння з іншими. Найактивнішим популяризатором емоційного інтелекту вважається Д. Гоулмен, американський журналіст і психолог, який у книзі «Emotional Inteligence» на матеріалах психологічних досліджень і опитувань довів, що успіх в житті залежить не стільки від логічного інтелекту, скільки від здібностей управляти своїми емоціями – емоційного інтелекту [1].

Серед західних вчених, які розробляли концепції емоційного інтелекту, були Г. Гарднер, Д. Гоулмен, Д. Карузо, Дж. Майєр, А. Саваф, П. Саловей, С. Хейн та інші. В Україні теж з'явилися дослідження з проблеми формування емоційного інтелекту (Г. Березюк, Е. Носенко, О. Філатова).

Філософські проблеми діалогу найбільш повно відображені в працях М. Бубера, в дослідженнях про творчу функцію діалогу В. Біблера, М. Глазмана, Г. Кучинського, М. Бахтіна, Генріха Буша та ін. Загалом діалог на занятті — це вияв своєрідної філософії професійної діяльності викладача, його поглядів на характер навчання, позицію педагога і позицію студентів при цьому. Основою для такої філософії є віра у великі можливості гуманізації процесу навчання. Ці ідеї активно розроблялися такими відомими педагогами, як Ш. Амонашвілі, Я. Корчак, К. Роджерс, В. Сухомлинський.

Формулювання цілей статті... Метою цієї статті є розкриття деяких ключових аспектів проблеми формування емоційного інтелекту майбутніх учителів, зокрема учителів хімії. На нашу думку, вирішення цієї проблеми вимагає ефективного впровадження діалогічного навчання, що дозволить розвивати у майбутніх педагогів такі якості як здатність диференціювати позитивні і негативні почуття, а також знання про те, як змінити свій емоційний стан з негативного на позитивний.

Виклад основного матеріалу дослідження... Вихідна теорія, яку запропонували Дж. Майєр і П. Саловей, пов'язує емоційний інтелект з особистісними факторами – теплотою і чуйністю. Вони визначають поняття емоційного інтелекту як здатність усвідомлювати смисл емоцій і використовувати ці знання, щоб виявити причини виникнення проблем і вирішити їх. Вчені вважають, що емоційний інтелект обумовлює наявність різних здібностей, задіяних в адаптивному опрацюванні емоційної інформації. Було запропоновано кілька механізмів, що передбачають його зв'язок з ро-

мовими здібностями. По-перше, емоції пов'язані з процесом мислення – певні емоції можуть підвищувати продуктивність процесу мислення і спрямовувати увагу на конкретні завдання. По-друге, ефективне регулювання емоцій може бути співвіднесене з такими здібностями, як співпереживання і відвертість. По-третє, дослідження з алексетимії (нездатність оцінювати і вербально виражати емоції) дають підстави вважати, що може не існувати взаємозв'язку між центрами мозку, які забезпечують єдність мислення та емоцій [4].

Вагомими діагностичними показниками, що дають змогу визначати етап функціонування діалогічної ситуації й динаміку її впливу на пошукову діяльність студента, є емоції, їх виникнення в навчальному процесі – явище закономірне. У сучасній психології загальноновизнаним є той факт, що емоція, як правило, заміщує дефіцит знання, інформації про невідоме у проблемній ситуації. Тому розгортання розумового пошуку має тенденцію прогнозувати ймовірність задоволення пізнавальної потреби спочатку на емоційному, тобто малоусвідомленому, а з формулюванням проблеми – інтелектуальному, тобто більш усвідомленому рівні. Звісно, для викладача найкраще діагностувати ці етапи шляхом аналізу позитивних і негативних емоцій. Зокрема, якщо позитивна емоція свідчить про наближення студента до задоволення пізнавальної потреби в невідомому знанні, то негативна – про віддалення від неї. Водночас особливості емоційної реакції на новизну пізнавального об'єкта відображають динаміку ставлення студента до ситуації проблемного пошуку.

Емоційний інтелект визначається як здатність людини до усвідомлення, прийняття та управління емоційними станами і почуттями як власними, так і інших людей, що формуються протягом життя людини у спілкуванні та професійній діяльності. В структурі емоційного інтелекту виокремлюють два аспекти – внутрішньоособистісний і міжособистісний. Перший характеризується такими компонентами, як самооцінка, усвідомлення власних почуттів, впевненість у собі, терпимість, самоконтроль, відповідальність, мотивація досягнень, оптимізм і гнучкість. Міжособистісний аспект включає емпатію, толерантність, комунікабельність, відкритість, діалогічність.

Втілення творчого, ініціативного підходу до вивчення навчального матеріалу, який стає можливим за діалогічної взаємодії викладача та студента, є однією з умов формування емоційного інтелекту що в свою чергу, приводить до більш високих результатів навчально-пізнавальної діяльності.

Очевидно, слово є засобом впливу людини на людину через те, що воно викликає емоційне переживання. Як зазначає з цього приводу З. Фрейд, «колись слова були чаклунством, слово й тепер багато в чому зберегло свою колишню чудодійну силу. Словами одна людина може ошарпавити іншу чи повергнути її у відчай» [5, с. 8].

Рівень емоційного інтелекту є важливим засобом успішної самореалізації особистості. Високий емоційний інтелект допомагає збалансувати

емоції і розум, відчути внутрішню свободу та відповідальність за себе, усвідомити власні потреби і мотиви поведінки, рівновагу, а також скорегувати стратегію власного життя. Він асоціюється з почуттям загального щастя. Низький емоційний інтелект призводить до нещастя і характеризується страхом, самотністю, нестабільністю, агресією, почуттям провини, депресією, фрустрацією.

Упровадження діалогічного навчання на заняттях з біохімії, як базового принципу планування і проведення занять на його основі, значно розширює можливості для формування емоційного інтелекту і студента, і викладача, полегшує їхню взаємодію. Студенти набувають навичок активного слухання, виділення головної думки, аргументованого відстоювання власної думки, емоційний інтелект піднімається на більш високий рівень. У студентів формується діалогічний підхід до вирішення різноманітних проблем, що дає змогу знаходити вихід у будь-якій ситуації.

В основі діалогічного навчання – особистісне включення студента в процес, коли компонента діяльності їм самим направляються і контролюються. Навчальний процес протікає в умовах мотивованого включення студента в пізнавальну діяльність, що стає бажаною, привабливою для студентів, що приносить задоволення від участі в ній. Студент сам оперує навчальним змістом і тільки в цьому йде процес розвитку емоційного інтелекту студенту, формується здатність до самонавчання, самоосвіти, самоорганізації.

При даному способі навчання на заняттях з біохімії забезпечується комфортне психологічне самопочуття навчаючих і що навчаються, різке зниження конфліктних ситуацій на заняттях. Створюються сприятливі передумови для формування емоційного інтелекту, підвищення рівня загальнокультурної підготовки студентів, розвитку їхнього творчого потенціалу. Психологічно грамотно організований процес навчання забезпечує можливість формування іншого типу особистості: людини знаючої, комунікабельної, рефлексуючої, здатної до саморозвитку.

А. Макаренко підкреслював, що «відносини складають ширший об'єкт нашої педагогічної роботи»[3, с. 20]. Він вважав, що еволюцію окремої особистості можна представити лише як еволюцію її відносин з іншими людьми.

При використанні діалогічного навчання на заняттях з біохімії у студентів встановлюється емоційний контакт з викладачем який бачить сильні й слабкі їх сторони, уміє при необхідності підтримати своїх вихованців (якщо вони не досягають бажаних результатів навчання). Це допомагає студентам переборювати труднощі, розвиваючи при цьому пізнавальні зусилля. При монологічному навчанні вони не одержують необхідної емоційної підтримки з боку викладачів. Там, де їм потрібна реальна допомога, вони інколи вислуховують звинувачення в лінощах, докори з приводу безвідповідального ставлення до своїх обов'язків та ін. Така фо-

рма співробітництва з викладачем ніякою мірою не сприяє формуванню емоційного інтелекту.

Саме цим можна пояснити зниження емоційного інтелекту у значної частини студентів. Викладачі часом не замислюються над тим, яких зусиль докладає студент для оволодіння знаннями, тому частина їх звикає працювати не на повну силу, а це гальмує розвиток емоційного інтелекту.

При використанні діалогічного навчання студенти бачать перспективу особистісного розвитку, в них формуються своєрідні ідеали, поглиблюється потреба у науковому пізнанні і дослідництві. А це і є метою викладацької діяльності – внутрішня мотивація студента до навчання, потреба в саморозвитку і самовдосконаленні. Співпраця дає поштовх до нових звершень не тільки студентам, але і викладачу, сприяє їх самореалізації і самовираженню, формуванню більш високого рівня емоційного інтелекту:

- опанування нових інформаційних джерел, розширення обсягу наукової інформації;
- освоєння сучасних засобів та методів наукового дослідження;
- переживання відчуття наукового відкриття;
- краще розуміння проблем сучасної молоді;
- глибше розуміння потреб і проблем власних дітей;
- мотивація до творчості, самовдосконалення.

Дослідження зарубіжних учених вже давно довели, що високий рівень загального інтелекту не гарантує його володареві успіху в кар'єрі або щастя в особистому житті. Не дивлячись на те що наша культура ще досі сконцентрована на отриманні академічних знань і абсолютно ігнорує емоційний інтелект, саме від нього залежить успіх кожного.

Факти підтверджують, що емоційно адаптовані люди – ті, хто добре керують своїми почуттями та розуміють чужі, – мають переваги у всіх сферах, де важливо швидко розібратися в нестандартних ситуаціях, чи то романтичні відносини, політика або освіта. Вони підключають до розуму емоції, використовуючи його ефективніше. Люди, які не можуть упорядкувати своє емоційне життя, постійно знаходяться в стані внутрішньої боротьби, що заважає їм концентруватися на роботі і чітко мислити.

На відміну від загального інтелекту, рівень якого багато в чому визначений генами, рівень емоційного інтелекту залежить від зусиль самої людини. Розвиток емоційного інтелекту – складна робота, але саме вона підвищує особисту ефективність. Емоційний інтелект дозволяє, наприклад, в потоці негативних емоцій побачити причину негативу, після чого тверезо оцінити ситуацію і розумно на неї відреагувати.

Формуванню емоційного інтелекту сприяє створення ситуацій успіху студента в навчальній діяльності. Педагог – новатор С. Лисенкова пише: «Успіх у праці – це внутрішній компонент, без якого не може працювати жодна людина, в тому числі й учні. Для школи це особливо важливо. Дитина, якщо її праця не завершується успіхом, починає втрачати віру у

свої можливості. Постійні невдачі відбивають бажання вчитися: навіть, мовляв, все одно нічого не виходить. Досвідчені вчителі добре знають про це. Вони ніколи не зловживають доріканнями, зауваженнями, двійками» [2, с. 25].

Очікування радості повинно пронизувати все життя людини. Тому основний зміст діяльності викладача полягає у створенні кожному студенту ситуації успіху. Ситуація – це поєднання умов, що забезпечують успіх, а власне успіх – результат впливу цієї ситуації.

Важливо мати на увазі, що навіть одноразове переживання успіху може докорінно змінити психологічне самопочуття людини. Ситуація успіху може стати спусковим механізмом подальшого розвитку особистості. Успіх у навчанні – єдине джерело внутрішніх сил студента, що породжує і енергію для подолання труднощів, і бажання учитися.

З психологічної точки зору, успіх – це переживання стану радості задоволення результатами діяльності.

З педагогічної точки зору, ситуація успіху – це таке цілеспрямоване організоване створення умов, за яких з'являється можливість досягти значних результатів у діяльності. Студент до свого успіху ставиться аналітично, шукає його причини, прогнозує розвиток. В основі очікування успіху для студентів лежить прагнення ствердити своє «Я». Успіх розрізняють за ступенем глибини радості і за сподіваннями особистості (успіх, який передбачається; успіх, який констатується; успіх, який узагальнюється).

Щоб створити ситуацію успіху, необхідно :

1. Для студентів, що мають гарні здібності, необхідно показати джерело невдач, довести його тимчасовий, випадковий характер, показати шляхи їх попередження на майбутнє.

2. Для студентів, що мають невисокі навчальні успіхи на тлі успіхів усього колективу, кращий шлях зняти психологічну домінанту недовіри – показати їм, що вони можуть претендувати на більш високі результати. Потрібні індивідуальні бесіди, «авансування» успіхів, відстрочка оцінки, перездача матеріалу.

3. Для студентів, що мають скромні успіхи: нестаранні, мають проблеми в знаннях необхідно створити первісний навчальний успіх, як правило, результат допомоги викладача, підтримка навколишніх, не стільки особисте досягнення, скільки результат колективних зусиль. Головна педагогічна задача – зафіксувати в пам'яті й в емоційному стані студента колективне переживання його особистого успіху. Зміст педагогічної стратегії – закріпити перший успіх, але не системою авансованих оцінок, а показом досягнутого, значимістю проробленої до цього моменту роботи.

4. Студенти, що добре розвинуті, з допитливим, шукаючим розумом, зі стійко сформованим пізнавальним інтересом, необхідно підтримати в «особистому» відкритті, поставити перед ними нові, більш серйозні задачі, надихнути на їхнє рішення. Важливо створити в колективі студентів необ-

хідне інтелектуальне тло, щоб розбудити пізнавальний інтерес у студентів, що знаходяться в стані «інтелектуального» сну.

Для емоційного благополуччя студента дуже важливо, щоб оцінка і самооцінка збігалися. Тільки за цієї умови вони можуть виступати як мотиви, що діють в одному напрямку і підсилюють один одного. У протилежному випадку виникає внутрішній, а іноді і зовнішній конфлікт.

Діяльність викладача в групі, де переважають студенти з дуже низьким рівнем емоційного інтелекту, повинна бути спрямована на створення особливої емоційної атмосфери заняття, що наштовхує студентів на включення в навчальний процес. Тоді виникає ланцюжок: стан комфортності студента, відкритості, відсутність страху, а потім почуття упевненості та готовності і чекання зустрічі з даним педагогом, та чекання занять, що веде цей викладач. Створюються психологічні передумови для переходу студента на більш високий рівень сформованості емоційного інтелекту. Цілісне сприйняття світу відбувається лише тоді, коли людина не тільки аналізує події, а й ставиться до них емоційно.

Розглянемо кілька варіантів і методику реалізації ситуацій успіху, які ми використовуємо у процесі вивчення біохімії:

1. Прийом «Емоційне погладжування» – констатація будь – якого, навіть незначного факту успіху, прищеплювання студенту віри у себе, відкритість викладача для довіри і співчуття.

2. Прийом «Анонсування» – репетиція майбутньої дії, що створює психологічний настрій на успіх. Заздалегідь оголошуємо питання семінару, називаємо прізвища студентів, яких передбачається опитати, даємо пробну контрольну роботу.

3. Прийом «Стань в ряд» містить у собі такий алгоритм :

- психологічна атака ;
- емоційне блокування ;
- вибір головного напрямку;
- вибір рівних можливостей;
- несподіване порівняння;
- стабілізація.

На практиці цей прийом полягає у блокаді викладачем невдач студента, у відвертанні його уваги від чергового неуспіху, у пошуку такої діяльності, де він зможе реалізуватися успішніше. На цьому ґрунті викладач формує установку на успіх.

4. Прийом «Даю шанс». Шанс, про який ідеться, – це заздалегідь підготовлена педагогом ситуація, в якій студент знаходить можливість знехачка для себе розкрити свої можливості.

5. Прийом «Загальна радість». Це емоційний відгук оточуючих на успіх члена свого колективу. Важливо, щоб у досягненнях кожного студента оточуючі бачили результати своєї праці, а сама людина розуміла, що її радість – це радість підтримки, стану «свій серед своїх». Зрештою, за реак-

цією студентського колективу на успіхи або невдачі своїх членів особливу помітну виявляється його моральна суть.

7. Прийом «Рушай за нами». Алгоритм прийому такий:

- діагностика інтелектуального фону колективу;
- вибір інтелектуального спонсора;
- фіксація результату та його оцінка.

На практиці цей прийом реалізується за допомогою окремих студентів, що «ведуть» за собою тих, хто не встигає.

8. Прийом «Емоційний сплеск». Гарний щодо студентів, які емоційно реагують на похвалу і критику. Завдання викладача – у кожному студентові «визволити» енергію, перетворити її на ланцюгову реакцію, ініційовану гарячим словом викладача.

10. Прийом «Навіювання». Він побудований на точному розрахунку, у якому основним є вибір гносеоносія, тобто джерела інтелектуального зараження. Алгоритм прийому такий:

- здійснена або несподівана радість студента;
- підтримка педагога;
- «зараження» окремих членів колективу (наприклад, створення ситуації змагальності);
- підтримка викладачем «заражених»;
- розширення масштабів «зараження»;
- поява нових стимулів для саморозвитку кожного.

11. Прийом «Еврика». Суть прийому полягає у створенні умов, за яких студент, виконуючи навчальне завдання, несподівано для себе дійде висновку, що розкриває невідомі йому раніше можливості. Завдання викладача – помітити це глибоко особисте відкриття, всіляко підтримати студента, поставити нові завдання і надихнути на їхнє розв'язання. Допомога викладача у створенні ситуації відкриття повинна бути якомога прихованішою.

12. Прийом «Лінія обр'ю». Перший успіх студента відразу ж підхоплюється викладачем, пропонуються нові засоби розбудити думку студента, вивести його на обрії самостійного мислення, причому лінія цього обр'ю постійно відсувається викладачем.

При використанні діалогічного навчання самооцінка доповнюється колективним оцінюванням.

Висновки та перспективи подальших досліджень... Підсумовуючи, зазначимо, що посилення діалогічного навчання – базова умова формування емоційного інтелекту. Проведене дослідження не претендує на вичерпне вирішення всіх аспектів проблеми, що розглядається. Виконана робота дозволяє побачити перспективи подальшої розробки питань, щодо можливостей емоційного інтелекту для розвитку творчої особистості, щодо визначення оптимальних шляхів наступності вищої школи; щодо створення системи для формування найвищого рівня емоційного інтелекту студентів. З розробкою цих питань ми пов'язуємо подальшу дослідницьку діяльність.

Література

1. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект / Даниель Гоулман. – М. : АСТ Хранитель, 2008. – С. 10–443.
2. Лысенкова С. Н. Когда легко учиться / Софья Николаевна Лысенкова. – Минск : Нар. света, 1990. – 174 с.
3. Макаренко А. С. Педагогические сочинения : в 8 т. / [сост. Л. Ю. Гордин, А. А. Фролов]. – М. : Педагогика, 1986. – 320 с.
4. Практический интеллект / Р. Дж. Стенберг, Дж. Б. Форсайт, Дж. Хедланд и др. – СПб : Питер, 2002. – 272 с. – (Серия «Мастера психологии»).
5. Фрейд З. Введение в психоанализ. – М. : Наука, 1989. – С. 8.

Стаття надійшла до редакції 20.04.2011 р.